

2005. godine. Autor je naglasio da Zaštitni puk, kao jedna od najistaknutijih jedinica VRS, ima svoje mjesto u kulturi pamćenja u Republici Srpskoj.

U zaključku monografije (243–248), autor je ocijenio da je puk imao veoma skroman početak tokom 1992. godine, usljed velikih problema sa potpunom ljudstva. To je uticalo na njegovu borbeno gotovost i uspješnost u izvršavanju borbenih zadataka. Po mišljenju autora, poseban kvalitet ovoj jedinici davala je mladost boračkog sastava. Teški materijalni uslovi za boravak i službovanje u Crnoj Rijeci dovodili su do napuštanja ove jedinice, a ti borci bi se obično priključivali jedinicama u matičnim opštinama. Autor zaključuje da je jedan od osnovnih problema za Zaštitni puk predstavljala neodgovarajuća popunjenost starješinskim kadrom. Kao veliki uspjeh puka autor ističe i to što je uspješno obavljen zadatak zaštite Glavnog štaba VRS, čak i u uslovima kada bi se bataljon vojne policije, kao najznačajanija jedinica Puka, nalazio na izvršavanju borbenih zadataka. Snage sa kojima se suočavao puk u borbenim dejstvima poštovala su ovu jedinicu Glavnog štaba VRS kako zbog gubitaka koje su trpjele u okršajima protiv nje, tako i zbog vođenja borbe koja nije izlazila iz okvira pravila ratovanja. Autor je zaključio da su ratovanje u gotovo svim dijelovima Republike Srpske, kao i popunjenost borcima iz svih krajeva zemlje, uz sve druge karakteristike, uticali da se ova jedinica smatra posebnom u redovima VRS. S obzirom na to da je ratni komandant jedinice Milomir Savčić poslije rata dobio čin generala, Zaštitni puk je jedna od rijetkih jedinica VRS čiji je komandant postao general. Žrtva poginulih pripadnika puka položena je u temelje Republike Srpske, čije stvaranje, po autorovom sudu, predstavlja jedno od herojskih doba u istoriji srpskog naroda. Dodatan kvalitet ovom djelu dala bi pojedinačna svjedočanstva pripadnika puka koji bi svjedočili o ličnom doživljaju pojedinih situacija iz rata.

Fotografije poginulih boraca 65. zaštitnog motorizovanog puka Glavnog štaba Vojske Republike Srpske (1992–1995) predstavljaju posebno poglavlje ove monografije (249–262), u kome je autor uspio sakupiti fotografije 53 pripadnika puka koji su svoj život dali za odbranu Republike Srpske. Poseban kvalitet ovom djelu daje i poglavlje *Ratne i poratne fotografije Zaštitnog puka Glavnog štaba Vojske Republike Srpske (263–277)*, na osnovu koga čitalac stiče dodatan uvid u djelovanje ove jedinice VRS. Rezime ove monografije na ruskom i engleskom jeziku pruža inostranoj čitalačkoj publici osnovne informacije o samom djelu.

Monografija obiluje brojnim tabelama, u kojima je detaljno prikazan sastav Puka u različitim ratnim godinama. Osim toga, autor je navodio pojedinačna odlikovanja pripadnika ove jedinice, ali i odlikovanja dodijeljena samom Puku. Uz sve navedeno, autor je u ovoj monografiji priložio i fotografije poginulih pripadnika Zaštitnog puka, čime je dao znatan doprinos njegovanju kulture pamćenja na heroje Odbrambeno-otadžbinskog rata. Ova monografija treba da bude putokaz srpskoj istoriografiji, ž kako bi tema Odbrambeno-otadžbinskog rata bila predstavljena na dostojanstven način, čime bi se srpski narod odužio precima i potomcima ostavio mogućnost da se upozna sa ovih teškim istorijskim periodom.

Georgije Vulić

Борис Томанић, ПРЕОКРЕТ: ЈУГОСЛАВИЈА И БУГАРСКА У ЗАВРШНОЈ ФАЗИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА 1943/1944–1945/1946, Београд, Сатена Мунди, Институт за савремену историју, 2023, 523.

U svom najnovijem radu, Dr Tomanić istražuje Jugoslaviju i Bugarsku u poslednjim etapama Drugog svetskog rata, kao i odnose dve zemlje u specifičnim uslovima koji su u Evropi postavljeni usled sloma nacističke Nemačke. Razlog zbog čega je hronološka granica u naslovu dela ovako postavljena leži u tome što period od nemačke kapitulacije, pa sve do početka Pariske mirovne konferencije ne predstavlja temu istraživanja. Kako i sam autor navodi, pomenuti period predstavlja vreme učvršćivanja vlasti komunističkih partija u Jugoslaviji i Bugarskoj i njihovo delovanje u mirnodopskim uslovima. Autor se time koncentrisao na analiziranje odnosa koji su proizlazili iz ratnih zbivanja, kao u slučaju pomenute mirovne konferencije koja je predstavljala direktnu posledicu rata. Kada je o autoru i njegovom polju istraživanja reč, Dr Boris Tomanić je osnovne studije istorije završio na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2014. godine, a dve godine kasnije na istom fakultetu odbranio master rad pod naslovom „Arandelovac i Topola 1941–1945. Ratni zločini“. Polje autorovog interesovanja prvenstveno je proučavanje ratnih zločina počinjenih u oba svetska rata, pre svega na jugoslovenskom prostoru, kao i vojna istorija Drugog svetskog rata. Tomanić je doktorsko zvanje stekao 2022. kada je odbranio disertaciju pod naslovom „Jugoslavija i Bugarska 1941–1945: Između sukoba i saveza“. Time je monografija o Jugoslaviji i Bugarskoj u završnoj fazi Drugog svetskog rata

segment Tomanićeve doktorske disertacije, uz izvesne izmene autora u pogledu dopune teksta i manjih konceptualnih promena koje se ogledaju u izmenjenom rasporedu celina.

Mnoštvo objavljenih i neobjavljenih izvora i brojna literatura korišćena u radu, kao i činjenica da se radi o izvorima i literaturi različite provenijencije, svedoči da je autor istraživanju pristupio sistematski i temeljno. Osnovu monografije čine izvori koji se čuvaju u arhivima u Srbiji i Bugarskoj. Od građe pohranjene u arhivima u Srbiji, autor je koristio građu Arhiva Jugoslavije, Vojnog arhiva i Diplomatskog arhiva Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, kao i zbirku poklona i zbirku foto-reportaža TANJUG-a, pohranjenih u Muzeju Jugoslavije. Kada je reč o građi Arhiva Jugoslavije, od posebnog značaja je fond emigrantske vlade u Londonu, kao i fondovi u kojima se čuvaju dokumenta poslanstava Kraljevine Jugoslavije u Ankari, Vašingtonu, Moskvi/Kujbiševu, Stokholmu i dr. Od velikog značaja je i fond Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije. Autor je u istraživanju koristio i građu arhiva Nezavisne Države Hrvatske, posebno izvore koji se tiču poslanstva NDH u Bugarskoj. Kada je reč o izvorima bugarskog porekla, autor je koristio građu Centralnog državnog arhiva u kojem se, za potrebe ove monografije, posebno ističe fond Ministarstva inostranih poslova i vera; zatim građu većeg broja istorijskih arhiva širom Bugarske, kao i građu Državnog vojnistorijskog arhiva. U istraživanju su korišćena i dva fonda koja se čuvaju u Državnom arhivu Republike Severne Makedonije. Pored periodike, kao i raznih dnevnika i memoara, kvalitetu monografije doprinose i izvori sa interneta, od kojih se posebno izdvaja digitalizovana građa bugarskih arhiva. Monografija je obogaćena i mnoštvom fotografija.

Autor je monografiju strukturalno podelio na uvod, posle koga sledi jezgro monografije koje se sastoji iz dva dela koja su podeljena na manje tematske celine, a zatim zaključak. Budući da problematika srpsko/jugoslovensko-bugarskih odnosa ima korene u periodu XIX i početkom XX veka, autor na početku rada daje uvertiru kroz kratak osvrt na srpsko-bugarske odnose u trenucima slabljenja osmanske vlasti, kao i za vreme jačanja nacionalnih osećanja naroda na Balkanu. Ratovi poput srpsko-bugarskog, Drugog balkanskog rata i Prvog svetskog rata posebno su opterećivali odnose dve strane, budući da su se u njima Srbija i Bugarska našle na suprotnim stranama. Pored pomenutih procesa, srpski i bugarski etnos su se sudarali, a proširenjem srpske i bugarske države bilo je otvoreno pitanje

Makedonije, što je posebno opterećivalo odnose Srbije i Bugarske, a kasnije i Jugoslavije i Bugarske. U uvodu se takođe daje i osvrt na Aprilski rat, kao i učešće Bugarske u podeli jugoslovenske teritorije, što je očima vlade u Sofiji viđeno kao oslobođenje bugarskih krajeva, a ne okupiranje dela jugoslovenskog prostora. Pored višedecenijskih sporenja, pre svega teritorijalnih, izvor novih razmimoilaženja time su predstavljali bugarska okupacija delova Jugoslavije, ali i operisanje bugarskih snaga na teritoriji Vlade narodnog spasa.

Svojevrsnu prekretnicu u politici Bugarske predstavljala je smrt cara Borisa III, čija je uloga u vođenju spoljne politike bila često od presudnog značaja. Istovremeno, 1943. je i godina velikih promena u ratnim zbivanjima na tlu Evrope, pre svega na Istočnom frontu i u Kraljevini Italiji, koja je septembra te godine zvanično izašla iz rata. Upravo u ovim trenucima, koji su važni za dalji tok rata u Evropi, autor hronološki otvara prvu celinu monografije pod naslovom Povlačenje okupatora. U ovom delu obrađen je period od postepenog zahlađenja odnosa između Bugarske i Nemačke, sve do promene bugarske političke pozicije u ratu. Prvi deo rada time je posvećen različitim političkim procesima u Bugarskoj, poput postepenog i „stidljivog“ otvaranja Bugarske prema saveznicima, u prvo vreme zapadnim, a zatim i pregovorima Bugarske o izlasku iz rata. Političke promene kasnije su kulminirale prevratom Otečestvenog fronta i objavom rata Nemačkoj, a u Jugoslaviji su se ove promene vremenom odrazile na povlačenje bugarskih jedinica sa okupirane teritorije i sadejstvo dve strane u operacijama. Prikazujući pomenute procese, autor detaljno izlaže političku tranziciju Bugarske u trenucima konstantnog slabljenja nemačkih pozicija u Evropi, kao i nadiranja Crvene armije. Autor takođe analizira i odnos između jugoslovenske i bugarske komunističke partije, koje su pred kraj rata pripremale teren za preuzimanje vlasti, što je zbog ideološke srodnosti nagoveštavalo novo poglavlje u odnosima dve države.

Kako se odnosi Jugoslavije i Bugarske moraju posmatrati u kontekstu tadašnje političke situacije u Evropi, pohvalno je autorovo osvrtnje na postupke i reakcije velikih sila i pojedinih susednih zemalja po pitanjima koja su se, u manjoj ili većoj meri, odnosila i na jugoslovensko-bugarske odnose. Primera radi, autor se dotiče grčke reakcije po pitanju primirja saveznika sa Bugarskom, zatim sovjetske uloge u odnosima između Jugoslavije i Bugarske, ili britanskih i američkih pogleda na makedonsko pitanje.

Poboljšanje odnosa između Jugoslavije i Bugarske doprinosila je činjenica da su se obe

zemlje našle u sovjetskoj sferi interesa. Ipak, jugoslovensko-bugarski odnosi u završnim fazama rata i neposredno nakon njega, prešli su put od srdačnih i prijateljskih veza na osnovu kojih se ozbiljno razmatralo ujedinjenje u federaciju, pa sve do postepenog udaljavanja dve strane, što će vrhunac kasnije doživeti u vreme sukoba jugoslovenskog državnog i partijskog vrha sa Informbiroom. Zahlađenje u odnosima ogledalo se u odbacivanju ideje o Balkanskoj federaciji usled različitih gledišta o njenom ustrojstvu, zatim zbog različitih stavova po pitanju Makedonije, kao i usled protivljenja zapadnih zemalja. Ovaj period autor je obradio u drugoj celini, koja nosi naziv Nastupanje saveznika. Autor u ovom delu monografije analizira i sadejstvo NOVJ i bugarskih jedinica za vreme vojnih operacija na prostoru jugoistočne Srbije, kao i kasnije na Sremskom frontu. Dr Tomanić zatim razmatra stvaranje višedimenzionalne saradnje između Jugoslavije i Bugarske koja se zasnivala na uspostavljanju političkih, privrednih i kulturnih veza dve zemlje. Autor drugi deo monografije završava poglavljem o Pariskoj mirovnoj konferenciji, nakon čega sledi zaključak. U zaključku se sumiraju rezultati istraživanja, koji prikazuju u kojoj meri su jugoslovensko-bugarski odnosi u ratnom periodu zavisili od političke situacije u Evropi, pre svega od strane dva najznačajnija činioca, sovjetskog i nemačkog uticaja.

Budući da period obuhvaćen monografijom ne predstavlja dug vremenski interval, ali istovremeno ispunjen mnoštvom političkih i vojnih događaja, autor je uspeo da na potpuno razumljiv način prikaže i rasvetli ovako kompleksnu problematiku. Iz navedenih razloga, kao i zbog iscrpnog istraživanja ovako zahtevne i zamršene teme, monografija o Jugoslaviji i Bugarskoj u završnim fazama rata, pisana stilom briljantnog naučnika, predstavlja značajan doprinos istoriografiji.

Milan Milenković

Владимир Кривошејев, Раде Ристановић, ОКУПИРАНА КУЛТУРА: НАЦИСТИ, КОЛАБОРАЦИОНИСТИ, МУЗЕЈИ И КУЛТУРНА ДОБРА У СРБИЈИ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА, Београд, Друштво за урбану историју, 2023, 298.

Nemačka okupacija Srbije u Drugom svetskom ratu, kao da još uvek nije adekvatno istražena i ispričana. U poslednjih deceniju i po, u kontinuitetu izlaze u javnost nova istraživanja mladih kolega koji sve više osvetljavaju ratne i društvene prilike u tom tegobnom vremenu. To

je slučaj i sa monografijom „Okupirana kultura“, iz pera dvojice naših kolega dr Vladimira Krivošejeva, poznatog valjevskog istoričara i kulturnog poslenika i dr Radeta Ristanovića, vrednog saradnika Instituta za savremenu istoriju.

Ova netipična studija odmah privlači pažnju zainteresovanom čitaocu svojim atraktivnim izgledom. Naime, monografija je „spakovana“ u zaista impresivno dizajnirane korice odličnog efekta, sa mat plastifikacijom i naslovom presvučenim takozvanim „UV-lakom“. Naša namera nije svakako da hvalimo dizajn korica i njene tehničke detalje, već da ukažemo kako historiografska knjiga takođe može da privuče pažnju ne samo stručne već i obične publike privlačnim koricama i naslovnom stranom. A to nije česta osobina monografskih studija, jer naučnici u najvećem slučaju ne obraćaju pažnju na ovaj, u današnjem vizuelnom vremenu, bitan detalj. Ili prepuste dizajn svojih vrednih studija nekompetentnim licima koji onda njihova istraživanja učine slabo privlačnim i za stručnu publiku i kolege.

„Okupirana kultura“ nije delo koje daje stereotipno sliku okupacije i njenih tegoba. Ona kao što to čine neki savremeni svetski romani – bestseleri, skreće svoj fokus na potpuno drugu temu, na kulturu odnosno, kulturna dobra i muzeje u tako turbulentnim vremenima. I odmah treba istaći, knjiga je naučno delo, pisano na širokoj podlozi arhivske građe i literature. Ali to nikako ne smeta da bude čitljiva i zavodljiva.

Monografiju otvara široko postavljeno poglavlje o muzeologiji u Kraljevini Jugoslaviji pre okupacije 1941. godine. Ovo je svakako refleksi činjenice da je jedan od autora kolega (Krivošejev) i sam „muzealac“. Sa druge strane, ovo poglavlje daje i pregled odnosa nemačkih nacional-socijalističkih vlasti prema kulturi i posebno muzejskoj delatnosti. U njemu se ističu kolekcije pojedinih lidera Trećeg Rajha, gde je maršal Gering sigurno najpoznatiji kolekcionar, ali se ukazuje i na praksu pseudonaučnih istraživanja sa kojima su se dokazivale razne ideološke teorije njihove ideologije. Naravno i široka praksa pljačke kulturnih dobara na okupiranim teritorijama. Po tome se neće, u određenoj meri, razlikovati ni njihova praksa u okupiranoj Kraljevini Jugoslaviji – odnosno okupiranoj Srbiji.

Ipak, nije bilo sve isto kao i u nekim drugim okupiranim državama Evrope. U okupiranoj Srbiji, kao predstavnik nemačke politike prema kulturnim, umetničkim i muzejskim predmetima se ističe Johan Albreht fon Rajsvic. On je bio na čelu referata za zaštitu spomenika i umetničkih vrednosti Vojno-upravnog štaba u